

Софийски университет “Св. Климент Охридски”
Философски факултет
Катедра „Социология“

Никола Атанасов Венков

**Джентрификация на Женския пазар
– конструиране на градски политики и
трансформация на местните отношения**

Автореферат

на дисертация за присъждане на образователната и научна степен
„доктор“ в професионално направление

**3.1. Социология, антропология и науки за културата (Социология.
Градски изследвания)**

Научен ръководител: доц. д.с.н. **Милена Якимова**

София, 2017

Дисертационният труд се състои от 8 глави, които включват Въведение, четири глави от основното изложение, Заключение и две Приложения. Общият му обем е 491 страници БДС. В библиографията са посочени 148 заглавия, от които 39 на български език, 108 на английски език и 1 на френски. Приложените фигури са 44 (и още 7 изображения в допълненията). 38 допълнения в основния текст, и 299 бележки под линия.

Публикациите по темата са две на български и една на английски език.

Съдържание на дисертационния труд:

Глава 1. Въведение	3
§ 1.1. Джентрификация накратко	5
§ 1.2. Градска политика и политическо многообразие	11
§ 1.3. Някои параметри на изследването	14
i. Градското развитие – ограничаване на изследователския обект	14
ii. Структура на изложението	16
iii. Теренни методи и материали	18
iv. Позиция на социолога	22
Глава 2. Преходи и реконструкции на Женския пазар	23
§ 2.1. Бележка за историчността	26
§ 2.2. Понятиен екскурс: Социално конструиране и социално производство	41
i. Дискусия в културната география и градските изследвания	41
ii. Феноменологично описание на разграничението	45
iii. Изследване на примери. Взаимодействие между производства и конструираня	48
iv. Прецизиране с парадигмата на дискурсна теория	52
§ 2.3. Преходи преди Прехода	57
i. Жизнеността на района и социалистическите власти	60
ii. Социалистическо и частно	69
iii. Разказът на Люба Боянина	80
§ 2.4. Лудите 90-т	90
i. Пренареждане на търговската география	91
ii. Женският пазар – център на постсоциалистическия град	95
iii. Разбъркване на хора и социални траектории	103
§ 2.5. Канализиране на търговията	112
i. Общинската политика към откритите пазари	115
ii. Следствия за развитието на пазарите	119
iii. Реконструкции през 80-те и 90-те	122
§ 2.6. Преходи през 21-ви век	124
i. Изместване на общественя образ	126
ii. Премествания в структурите вписващи пазара	128
§ 2.7. Заключение за реконструкциите	136
Глава 3. Теоретично предложение: Политическо многообразие върху градското съжителство	137
§ 3.1. Градска политика	139
i. Социални и политически практики	142
ii. Патос на понятийната реконструкция	144

§ 3.2. Политика на градското съжителство	148
i. Дефиниция на съжителство	149
ii. Редукция на политическото до социалното	150
iii. Мащаб за градската политика	154
iv. География на съжителството	157
§ 3.3. Дискурсивно изграждане на политическото многообразие	158
i. Апарат на дискурсна теория	158
ii. Отново за епитета „политически“	163
iii. Политическо многообразие	167
iv. Дискурсни-социални полета	172
§ 3.4. Полева механика на политическото многообразие	177
i. Дискурсна и бурдийовистка теория	177
ii. Поле или не?	189
iii. Синтез на полева и дискурсна механика	192
§ 3.5. Обобщение	196
Глава 4. Конспирации при Женския пазар	199
§ 4.1. Конспиративен сюжет срещу теория на конспирацията	203
i. Кратки форми на конспирация	205
ii. Мрежи от конспиративни сюжети	207
§ 4.2. Етнография на конспиративните сюжети при Женския пазар	208
§ 4.3. Свойства на конспиративните сюжети в постсоциализма и по принцип	216
i. Постсоциалистически дискурси на интереса и безхаберие	216
ii. Инструменти на всекидневието	219
iii. Измерване ефекта на конспиративния сюжет	225
§ 4.4. Граници в публичността	230
§ 4.5. Демократизиране на града?	236
Глава 5. Политически намеси и многообразието като множество от полета	245
§ 5.1. Кратка теория на властта	247
§ 5.2. Намеса в съжителството чрез културна инициатива	255
i. Началото на Невидимия пазар	257
ii. Етнография на междуполевия контакт	275
iii. Нови (микро)терени за политическото многообразие	293
Глава 6. Заключение и дискусия	299
§ 6.1. Основни приноси	302
§ 6.2. Насоки за по-нататъшна работа	306
Глава 7. Приложение: Арт-инициатива „Невидимият Женски пазар“	311
§ 7.1. Авторова артистична концепция	311
§ 7.2. Представяне на проектите	316
i. Писма Letters	317

ii. Мечти Dreams	320
iii. Следи Traces	321
iv. Картография Mapping	323
v. Звук Sound	327
vi. На парче Apiece	328
vii. Сбогом Farewell	332
viii. Деца Kids	333
Глава 8. Приложение: Утопично предложение за нови политики	334
§ 8.1. Обосноваване на нуждата от нова политика към общинските пазари	335
§ 8.2. Възможни решения: микромениджмънт, изграждане на общност	340
i. Мениджър на пазара	340
ii. Микрообщност	344
§ 8.3. Достъпност на цените	346
i. Икономическа спирала нагоре?	347
ii. Смяна на динамиката на модела	350
§ 8.4. Насоки за нова политика – система предложения	354
Библиография	359

Въведение

В дисертацията изграждам сюжет(и) как местните отношения около Женския пазар се променят от средата на века до днес, и ще анализирам как това влияе върху конструирането на властови политики към пазара. И обратно, как местните отношения се трансформират от множество локални и надлокални фактори, като факторът, върху който поставям ударение са политиките за градско развитие, произвеждани от общинските власти. „Джентрификацията на Ж.п.” отправя към последната фаза на трансформация (реализирана през 2013-2014 г.), като най-важен за моето изследване контекст.

Моето любопитство е към процеса на производство и конструиране на политики от този род, като искам да навляза зад фасадата на рационална целенасоченост, на еднородност на мотивите и социалните условия на производството им, и съгласуваност на въвличените дейци и дискурси. Такава перспектива ме кара да премина от концепцията за конструиране на политики към тази за участието на всички тези дейци, социални условия и дискурси в една „градска политика” – арена, в която се сблъскват различните участници принудени да споделят градското съжителство. Властовите политики, вкл. проектите за градско обновяване, са мощни инструменти за опериране в тази арена, пренареждайки правила и съдби, но те са винаги вложени в нея, и уязвими за „контра-политики” и тактики на другите участници. Задачата ми е да изградя инструменти да имам предвид всичко това.

§ 1.1. Джентрификация накратко

Понятието обозначава процес на замяна на ползвателите на дадена градска среда от други с по-добро социално-икономическо положение, който се осъществява непряко – чрез инвестиране на средства в промяната на градската среда и съответно промяна на климата на имотния пазар. През последните десетилетия има повишен интерес на правителства и общини към процеси, които включват прикрита джентрификация. В икономическия бум на 90-те и до 2007 г. се произвеждат планове и стратегии за „ревитализация”, „ре-урбанизиране”, „възраждане” на западнали градски части – обикновено това означава работнически квартали с ниски цени на имотите – като публичните инвестиции трябва да подпомогнат и стартират интереса на частния капитал.

Отзвучи от тези глобални процеси можем да открием и в София и конкретно около Женски пазар – централен район със стар и неподдържан сграден фонд, където през последните 25 г. се е увеличила концентрацията на живеещи и работещи малцинства и имигранти. Общината започва процес на ревитализиране на квартала: чрез подмяна на две трети от пазара с обект за друг тип клас потребление. Политиките за „смяна на търговския микс” са класически пример на т.нар. „търговска джентрификация” на пазарните места.

Интересът ми към това понятие обаче се позагуби, понеже от една страна, това, което наблюдавах на терен беше безкрайно по-интересно и по-сложно от теоретичната схема на понятието джентрификация, а от друга, въпреки че това беше първото такова изследване в българския контекст, в международен план то повтаря един вече многократно разработен сюжет. Това което оставаше извън фокус е богатството и противоречивостта на договарянията и напасванията между множество дейци, които са

въвлечени в иначе ясната обща схема на проектите за градско обновяване и джентрифициране.

Въпреки че оставям настрана схематизацията на понятието джентрификация, все още търся възможността за понятийна схематизация, идентифицираща процеси, които могат да се изследват „и другаде” – но тя е на доста по-фундаментално ниво: схематизация на политическия конфликт.

§ 1.2. Градска политика и политическо многообразие

Предметът на дисертацията е концептуализиране на градската политика, дефинирана достатъчно общо като процесът и арената, в които разнородните участници в градския живот постигат общо разбиране за или реализират конфликтите относно условията на съвместния живот в града. Тя е не само съревнование относно преразпределение на ограничените градски ресурси (за място в градската икономика, за пространство и пр.), но също така и относно нормите, вкусовете и начините на живот в компактното физическо пространство на града. Патосът на търсената от мен понятийна реконструкция е освен обичайно схващаните като политика публично ориентирани и рационализирани действия, да обхване и онова, което иначе представя себе си като чисто технически и технократски процес на подобряване на града и на всекидневно администриране. Този теоретичен ход влиза в дебат с перспективата на професионалистите заети с планиране и провеждане на проекти за градско развитие.

Целта на дисертацията се ограничава до това да развия теоретичен инструмент, чрез който може да се организира такава изследователска задача; да установя някои негови свойства; и да му направя начални тестове върху части от конфликта при пазара. Ще построя теоретичния обект *политическо многообразие*. Той е приложим по-общо към определен клас ситуации на политически конфликт: такива около общ (но не споделен) проблем, който въвлеча участниците в конфликт. В градската политика този проблем е съвместното им съжителство. Методологически стъпвам на съчетанието на две школи в социалния анализ, които досега рядко са били срещани една с друга: полевият анализ на Пиер Бурдийо и дискурсната теория развивана в Есекската школа и вдъхновена от Ернесто Лаклау.

§ 1.3. Някои параметри на изследването

Тук излагам съображения, защо подготовката за реконструкция на пазара (и джентрификация на района) е подходящият емпиричен терен, в който да изследвам понятията градска политика и политическо многообразие. Съжителството дори на групи с разнороден произход и начини на живот върви по установени от всекидневието / договорени коловози, като напреженията рядко стават видими в повече от едно-две измерения. Дейците, намиращи се в отдалечени социални позиции (например кмет – циганин на пазара) пък могат да функционират почти автономно и да не подозират за влиянието си едни върху други – въпреки че продаващият копър извън издадения от кмета регламент вече преразпределя действителните правила на съжителство. Полезно да се насочим към ситуации, свързани с бурно активиране на нови взаимодействия между съ-обитателите на града. Ситуации, които ги извеждат от коловозите на всекидневието.

Градското развитие на публичните зони, „подобряването” и „реконструирането” им, налага съответните институции да визуализират ползвателите на тези зони и предполагаемите неудовлетворени нужди, които те имат. От друга страна там се пресичат интереси на различни групи ползватели, които могат да влязат в политически конфликт. Разминаванията с властта поставят във вид най-лесен за популярно разбиране проблема за „правото на град” и най-често предизвикват граждански

реакции, мобилизации и формиране на граждански позиции. В тези моменти гражданите „виждат” пред себе си властите и техните действия. Принудени са да възникнат множество нови съотношения между различни дейци.

След това дискутирам етиката на своето изследване. Смятам, че ученият-социолог не трябва да се притеснява да се окаже извън чисто академичната роля – разбира се, със съответното внимателно обмисляне на последствията от позициите и действията си за другите. Социологът винаги присъства като обществен деец в света – това е неизбежно с всяко описание, което той произвежда. При теоретичната разработка на понятието за градска политика основната ми мотивация е да намеря съдържанието, което упълномощава определен тип политическа намеса на социолога още с неговите академични текстове: намесата да отправя призови за политизиране на мисленото като неполитическо и да оправомощава като субекти всички участници в споделената социална реалност. Но в моя терен се гмурнах в центъра на градската политика. Моите участия в медии, дискусии с граждански групи, инициативата „Невидимият Женски пазар” спадат към практикуването на „обществена антропология”, а по-преките намеси в локални мобилизации – към „ангажирана антропология”.

Глава 2. Преходи и реконструкции на Женския пазар

Основния патос на втората глава е да покаже, че реконструкцията, на която станяхме свидетели, *не е особен случай*. Общественото и управленческото желание за трансформация от периода 2005-2014 г. е произведено в конкретна историческа конюнктура, но други конюнктури произвеждат други планове за трансформация. Оказва се, че такива съпътстват Женския пазар от края на 70-те години до днес почти без прекъсване.

Мащабните реконструкции не са единствените възможни трансформации на пазара, нито дори доминиращите. Женският пазар е цял микро-социален свят, произвеждан ежедневно от участниците в него. Практиките, пространството и правещите го също се изменят многократно. Анализирайки паралелно двете траектории на промяна в исторически план – тази на обществените ценности и тази на самия пазар като поле на непосредствена жизнена опитност – ще придобием добра представа за пълния обсег на процеса на градската политика.

Ще разглеждам Женския пазар като пресечна точка: от една страна като място където се концентрира пресичането на житейски траектории, траектории на стоки, траектории на познанства и отношения, траектории на практики; и от друга страна, като пресечната равнина на ред от различни обществени системи, в които пазарът е вписан. Той еволюира заедно с промените във всяка от тези системи. Трансформацията на пазара е винаги размита и винаги частична. Във всеки един период, колкото се променя, повече остава същото. В ежедневието това ни позволява да мислим трайността на целия пазар-социален свят – достатъчно, за да можем да го преживяваме като имащ продължаваща във времето идентичност. Във втора глава проблематизирам тази перспектива през емпиричния материал преди да я теоретизирам в Глава 3.

§ 2.1. Бележка за историчността

Дори за близките 40 години, пазарът като социален свят се е трансформирал радикално не един, а няколко пъти. Заблуждаващата видима трайност и (винаги

частично) „оставане” ни карат да търсим мислено някаква вътрешна сила, която поддържа социалния обект неизменен по същността си, но затова пък застрашен и страдащ от промени отвън. Но ако по същия начин предпочетем да се концентрираме върху другата половина от опозицията – винаги частичната промяна – ще открием, че във всеки взет „достатъчно голям” период от време обектът ще се е променил радикално. Тогава вече става трудно да го мислим като носещ своя „традиция” или дори някаква идентичност.

Въпрос на политически по същността си избор е как ще настроим възприятията си, кои промени ще имаме склонност да видим, кои да не забелязваме, и кои да възприемаме като криза. Въпрос на социално заклинание е да смятаме, че този пазар е исторически реликт на софийската култура отпреди век и половина: ако достатъчно хора ни повторят, че е така, е твърде вероятно да го вярваме. Всъщност, в описаната от мен картина на променливост важен започва да става противоположният въпрос: какво въобще осигурява устойчивостта на това място като география на търговски транзакции? Как за толкова години актовете на покупко-продажба не са се разпръснали другаде, или пък еволюирали до нещо, което не бихме вече нарекли пазар?

Обстоятелственият отговор за устойчивостта на Женския пазар означава да потърсим „оставането” на някакви части във всеки отделен период от съществуването му. Ето тогава ще можем да направим причинно-следствена връзка между характеристиките в началото на ХХ век и днешното състояние. С други думи, можем да изградим „стогодишността” на Женския пазар единствено конструирайки надлежно неговата история на непостоянство и преходност.

Изложените тук съображения се отнасят не само до реконструирането на история за кое да е градско място, но по-общо за мисленето на всеки комплексен социален свят като обект. Обектът възниква, когато сме избрали да дадем име на даден свят – и веднага следва, че започваме да мислим за него някаква трайност във времето. „Женският пазар” е означаващото, което прави Женския пазар едно и никаква друга характеристика, която да търсим в позитивната му реалност.

§ 2.2. Понятиен екскурс: Социално конструиране и социално производство

Изразите „социално произведен” и „социално конструиран” обикновено се ползват като синонимни, като смисълът им невинаги е прецизен. Някои автори в полето на културната география въвеждат разграничение между тях, и то именно разглеждайки градски пространства. Тук накратко ще коментирам тези опити, посочвайки проблемите, които се появяват при тях, след което ще развия и изследвам разграничението, което аз намирам за полезно да правя между двата термина.

А именно, един социален свят е конструиран, когато е обект на познавателно усилие, еквивалентно на овладяващо усилие, и е произвеждан, когато е резултат от разнопосочни, нестратегически (в мащаба на цялостта му) действия. Един социален феномен се конструира отвън и от дистанция и тогава придобива чертите на „обект”, а се произвежда отвътре и непосредствено, което го връща към характеристиките на „свят” – сложен и винаги простиращ се поне малко отвъд възможностите за познаваемост и прогнозируемост. Обектите са лимитирани, разположени са в координатите на абстрактното пространство, и затова изглеждат познаваеми в цялост; изкушават към снабдяване с име и с есенция (същност). Светът не позволява да бъде обхванат, защото обгръща; той е пространство сам по себе си (но не абстрактно, а социално, и нагънато). Отчленяваме като обекти само отделни елементи в него, а най-вече, опитваме се да концептуализираме отношението си с него („преживяването му”)

вместо „него самия“ (есенцията му). Разликата всъщност е в нашата познавателна амбиция: макар сърцевината на обекта под повърхността му винаги да остава недостижима, лесно е да я заместим с изобретената от нас негова природа; светът предполага още сложност отвъд познатото ни, и ние явно сме готови да приемем това, означавайки го като неограничен, а себе си като обикновени участници поместени вътре в него. Всеки *социален* феномен би могъл да бъде едновременно обект и свят, да бъде мислен отвън, да получи име и концептуално единство, и едновременно да бъде живян непосредствено, да присвоява субекта като част от безкрайно-разчленената си вътрешност.

Аз изтеглям само понятийни разделителни линии, определям какво за нас ще спада към едното понятие и какво към другото, но двете се допълват и прилепват плътно. В този смисъл, с приведените определяния не правя заявки за структурата на когнитивния процес, освен една основна: че символната работа е винаги опит за кохерентност, оцялостяване. Всеки дискурс (или всяко отделно дискурсивно действие) конструира, а множеството от конструирания произвежда. Можем да си представим, че двата процеса се влагат рекурсивно един в друг, като люспите и месестите части на глава лук. Но ако множество от конструирания оформя един дискурс, това означава, че противоречието между тях е в някаква степен успешно прогонено. Тоест самия дискурс можем да наречем в същото време конструиран от това множество (с което приписваме субектност на последното). Правим това, когато не държим на фокус върху противоречията на практическото взаимодействие; когато имаме интерес някаква част от социалното да маскираме като хомогенен / хармоничен субект. Анализаторът често подвежда под един знаменател версии на дискурса, чието практическо взаимодействие е слабо, но всеки от тях има характерната универсална претенция и в някакъв локален мащаб налага хармонизираща маска над останалите. Наричам този аналитичен обект „мулти-конструкт“.

Но в какъв смисъл образите се конструират, ако един дискурс може да наречем едновременно, и произведен, и конструиран? В какъв смисъл тръгнах от интуитивната представа, че образите и концепциите принадлежат към някаква област на „символното“, ако, и те, и социалните практики се изграждат от дискурси? Какъв смисъл изобщо придаваме на понятията символно и материално? В този момент обвързвам разсъжденията си с дискурсната теория, която съм избрал като фундаментален теоретичен апарат за дисертацията. Част от нейната програма е да се преодолее теоретичната дихотомия между обективно поле на материални отношения и дискурсивен свят на идеите.

Оказва се, че „моментните“ конструирани образи отговарят не на дискурси, а на отделните актове на артикулация. Всяка дискурсивна артикулация е изнамиране / изковаване на свързаност във несвързани дотогава (или свързани по друг начин) дискурсни елементи. Достигаме до едно разминаване с дискурсната теория, което е твърде сериозно. Употребата на съществително име, „образ“, замества движението към кохерентност реализирано от артикулацията с неговото непостижимо завършване.

Действително, всяка наша употреба на глагола „конструира“ полага като отделна идентичността на извършващия субект, заскобява в нея историята на производството му като субект, и я привилегирова като по-устойчива спрямо действията, които субектът извършва, забравяйки по този начин, че самата субектна идентичност е изградена и трансформирана от всяко действие. Това нарушава допусканията на дискурсната теория, но ние го правим практически във всяко свое упражнение по дискурсен анализ. Това е твърде удобен теоретичен компромис, който позволява да излезем от квантовия мащаб на взаимодействие между дискурсивни вериги и елементи,

и да го заменим с една по-щадяща здравия разум представа за извършвано от независим субект преработване и конструиране на образи-обекти.

Ако се съгласим да правим този компромис, то става възможно отграничаването на пласт от действието, който да наречем *символен*: например конструирането на образи-кохерентни цялости като символен момент в (според дискурсната теория) недихотомизираната природа на дискурсивните артикулации. Бих казал, че образът се еманципира в обект едва с производството си. Разбира се, то настъпва веднага – във взаимодействието с околната среда – но това нарушава по дефиниция кохерентната му природа.

Материално ще смятам онова, чието съществуване се е еманципирало от необходимото усилие по създаването си от субекта, и което вече оказва ефекти върху другите субекти, принуждава ги към взаимодействие със себе си. Дискурсът е също материален (в съгласие с дискурсната теория). Дискурсът за нацията е също толкова незаобиколим, колкото булевардът изпречил се пред нас – независимо дали ще решим да отхвърлим съществуването им или да вървим по протежението им, ние влизаме във взаимодействие с тях. Материалното се налага върху субекта, в известен смисъл, с насилие. Но то не може да предопредели или наложи символната трансформация, която последният ще извърши с него.

§ 2.3. Преходи преди Прехода

В Глава 2 историко-етнографско описание прекосява през палитра от мащаби на градската политика около Женския пазар от късната социалистическа епоха до днес. Освен че дава на читателя исторически контекст на динамиките, които разглеждам в изследването, то подготвя необходимия поглед за многообразието: развивам перспектива, противопоставяща се на обичайното за всекидневното мислене есенциализиране – придаване на същности чрез произвеждане на твърдения – „това е това“, дори и когато не е – то има „дух“, „култура“ или друг някакъв демон, който пази твърдението, дори и когато не се забелязва с просто око. Тази перспектива е вродена в мисленето на цялости – като „Женския пазар“, „социалистическата система“ или „Прехода“ – които тук проблематизирам през богатите описания на информантите.

Когато търсим промени в битието на пазара, веднага идва на ум началото на Прехода – историческия период на бързи трансформации на политическата и икономическата система на България, съпроводен с кризисни промени във всички сфери на всекидневието. Преливането на търговията отвъд всякакви граници обаче започва да се развива в държавни условия, изглежда някъде още 60-те години. Женският пазар е известен като най-евтиното място в София още по-времето на социализма. Началото на Прехода едновременно е и не е толкова драстична граница, колкото имаме склонност да отчитаме, повлияни от доминиращия наратив за политическата промяна.

Въпреки че производството и дистрибуцията на стоки в социалистическия период са организирани през държавни механизми, на зеленчуковия пазар е позволена известна частна дейност от разнообразен тип. Най-значими са продавачите на селскостопанска продукция от селата. Идеологическите и практическите противоречия, които логически следват от тези политики не се оказват никаква пречка нито пред стопанските ръководители, нито пред идеолозите на системата, да прегърнат развитието на пазарите и да ги подкрепят с най-активни държавни мерки.

На символно ниво е намерена подходяща за идеологическата конюнктура формулировка: „кооперативен пазар“. За да се предотвратят противоречията е достатъчно да започнат да се мислят пазарите като част от държавния производствен

процес и продаващите там *като частни производители* да получат патерналистична грижа. Женският пазар се оказва сложно разграфено пространство между отношения от държавно-административен и частно-капиталистически тип. Тук възможността, която е дадена на отделни групи да реинвестират, повлича цял ред от микропредприемачески практики. Разчупването на търговското пространство при Женския пазар на държавни и псевдо-държавни / полу-частни форми е нарочно търсена композиция. Стратегията е да не се одържавява напълно търговската дейност – лукс, който режимът не може да си позволи да си позволи – но да се вклиняват държавни форми с надеждата, че те ще влияят върху останалите, но, забележете, през принципите на пазара.

Когато изследователите разглеждат реалния социализъм като цялостна система наложена върху обществата на Източна Европа, има склонност да конструират всекидневните практики като стегнати в матрицата на властовия режим; като отварящи микропространства на съпротива в една много неравна борба и т.н. Аз предлагам перспектива, която проследява как на режима се налага да се съобразява с динамичните сили пораждани от социалното множество; да търси начини да балансира с тях, за да вклени стремежа към „научен” ред и дисциплинарност сред центробежните движения на всекидневието. Системата заклеява и преследва някои практики, но избира да игнорира други, и търси начини да направи компромиси и впише в себе си трети, за да запази шо-годе контрол върху ресурсите, необходими за да може да изпълнява идеологически поетите ангажменти пред обществото. Постоянните вътрешни реформи, икономически кризи, и накрая идеологическият колапс са свидетелство за провала в тази трудна игра.

Неподредената жизненост на Женския пазар, където редом с пазаруващите „социалистически граждани” през целия период продължават да присъстват в общественото пространство неинтегрирани в системата хора: бедни, безработни, амбулантни търговци, даже бизнесмени и потенциално контрабандисти, неустроени в София жители, и пр., свидетелства за прагматичния компромис, който режимът трябва да прави с изискванията на идеологията. Той не може да си позволи последните, заради слабата си устойчивост по отношение на масовостта на неидеологическите практики. Демократичната система през 21-ви век ще се окаже доста по-сурова и най-вече по-свободна да приложи своята идеология върху обитателите на това пространство.

§ 2.4. Лудите 90-т

Женският пазар преминава през множество трансформации в този период: в структурата и географията на търговията, в демографския състав и социалния профил на продавачи и купувачи, в самия акт на покупко-продажбата като преживяване, във формалните и неформалните мрежи на власт и влияние, които определят дейността и структурирането на пазара. Всички тези промени са движени от обществените трансформации далеч отвъд пазара. Той е социално произвеждан от множеството системи, в които е вписан.

Пазарите и улиците навсякъде се трансформират, наситени от търговия на дребно. Тя е тотално демократизирана – не толкова от липсата в тоя момент на други институционализирани играчи от „капиталистически тип”, които да обсебят икономическата ниша, колкото от липсата на законовите и контролните механизми, които да осигурят тяхното надмощие като затрудняват спонтанния търговец с изисквания за лицензи, норми, документи. В тази среда на отслабен контрол и топяща се установеност, не само административният подход на държавния социализъм става неадекватен, но също така и всяко по-диференцирано капиталистическо предприятие, което не оперира чрез абсолютното сливане на икономически, социален и

културен капитал (с други думи: по мафиотски). Малкият предприемач, инициативният служител в държавното предприятие, средният мениджър там или държавният инспектор, всеки от които като индивид слива по естествен начин тези капитали в своята социална микромрежа, може да изработи по-пряко трасе за икономически обмен, а общата маса от тези мини-актове на ефективност ще подре всяка структура.

Като най-адекватната форма за крайно предлагане на стоките в такава демократизирана система от много дребни търговци и бизнесмени, уличният базар става една от характерните черти на градския пейзаж от 90-те. Съкращенията в предприятията или обезсмислените от инфлацията държавни заплати създават армията от бивши чиновници, работници, учители, които търсят препитание в новата икономика. През 90-те г. Женският пазар успява да запази позицията си на най-важен търговски център, въпреки експлозивния растеж на уличната търговия из целия град. Вече установената през социализма динамика на търговията там, славата му на най-евтино място в София, голямата посещаемост от гражданите, съществуващите гъвкави механизми за отдаване на места срещу минимална такса, привличат там вълната от нова битпазарна търговия. По това време не съществува конкуренция от супермаркети и търговски центрове: Женският пазар и Илиенци се оказват единствените мащабни търговски центрове – чак до 2000-та година. Ако продаваш тук съвсем незначителен продукт, но необходим за всяко домакинство – „може да направиш няколко апартамента”.

§ 2.5. Канализиране на търговията

Пиковите години на тотално демократизирана търговия са един кратък период в общия поток на Прехода. Веднага започват да действат капиталистическите тенденции по постепенно окрупняване и установяване на монополи от различен вид. Различни фактори допринасят за ускоряване или забавяне на този процес, но състоянието на свободен достъп до пазара е по природата си нестабилно. Част от попадналите на пазара производители започват да се специализират като професионални търговци: със своите връзки из селата в определен регион, които в някакъв момент преминават в умело познаване на зеленчуковата борса в кв. Дружба, а някои достигат и до съседните балкански страни, откъдето сами внасят стока. Установяването в София, усъвършенстването на поведение за общуване с клиентите (в някои случаи разчитащо на привличането и задържането на постоянни клиенти, в други – на умелата измама и агресия), познаването на усложняващите се с времето ритуали по взаимодействие с властите на пазара плюс различните неформални сили и договаряния, които започват да го организират – всичко това специализира професията „търговец на Женския пазар” и поставя по-висок праг пред свободното влизане на нови и нови продавачи. Те трябва да се конкурират с вече станалите „професионалисти”. Тези умения създават граници, въз основа на които могат да се защитават като монопол определени ниши чрез усвоения културен и социален капитал.

Женският пазар все пак позволява множество ниши, някои от които изискват повече ресурси и капитали (вкл. финансов), а други по-малко – но при тях и възвращаемостта е по-малка, понякога на ръба на необходимото за оцеляване. Така, се създава вътрешна социалноикономическа йерархия, но границите в нея никога не са повече от полузатворени. Особено при по-ниските нива, динамиката се запазва силна до последната година на затваряне на пазара (точно нейното прекратяване беше и цел на реконструкцията, тъй като тези нива оставаха абсолютно извън контрола на общинското дружество).

Това е характерния капиталистически процес по окрупняване и канализиране на пазара. Част от това е и неизбежното изграждане на силови монополи от администрация, и от наематели, които влизат в специални отношения с нея. Въпреки, че този тип окрупняване е изключено от официално признатите правила на икономическото съревнование, то се развива по същите причини и механизми. Освен тези присъщи тенденции има и външни фактори, включително въвеждането на законодателство, което дава предимство на едрия и по-стабилен бизнес и затруднява дребния селскостопански производител, новите общински политики към пазарите, общото окрупняване на икономическите и стоковите потоци, следователно окрупняването на конкуренцията (навлизането на вериги супермаркети), на източниците на снабдяване и дори на самото земеделие в страната.

Процесът на канализиране достига кулминация с трансформацията през 2013-14 г., която е не само на физическата среда, но е предвидена като преструктурираща за вътрешната динамика на пазара. Тя трябва да замести 2/3 от последните останали дребни наематели (те самите вече малка част от продавачите в по-ранни времена) с малка тяхна подселекция и най-вече с български и международни търговски вериги (но международните не проявяват интерес).

Това действие има своите конкретни причини, но то е включено и в широкия контекст на управление за пазарите, което Столична община произвежда през последните 15 години. Инвестирането на средства в общинските дружества се мисли не през ежедневно управление и микро-подобряване на услуги към наематели и посетители, а през ударни проекти за трансформация и създаване на нов имидж на определени градски зони. Поради тези причини функцията на общинските пазари замира, като ръководствата са мотивирани да поставят на заден план управлението на пазара *като пазар* – т.е. създаването на добри връзки на грижа и доверие между стопанин и едни дългосрочни наематели; или дори можем да помечтаем за: развиването на култура на принадлежност и гордост от търговското занятие; създаването на устойчив публичен образ на пазара; култивирането на общност сред търговците заедно с общност от клиенти. Дори отделни дружества да полагат усилия в тези посоки, те ще бъдат по-скоро изключения, резултат от лични усилия на ръководствата им, положени в среда на неразбиране и демотивираща институционална култура. Изместват ги съвсем друг тип приоритети: финансова печалба за общинския бюджет и мащабни проекти с пиар потенциал за Общинския съвет. Като начин на функциониране, общинският пазар започва да клони към търговската галерия (shop arcade). От края на 90-те пазарите в София на практика влизат в тенденция да се превръщат в струпвания на квартални магазинчета.

И през 80-те години на социализма и през 90-те години на Прехода има урбанистични проекти за реконструкция на пазара. Интересно е, че и двата смятат дребно-търговската функция за най-важна и се стремят да я подобрят и направят още по-интензивна. Социалистическият проект за реконструкция амбициозно планира изграждането на подземно ниво от складове, хладилни камери, достъп на камиони за доставка, и почти удвояване на броя маси и павилиони над земята. През 90-те години вече имаме фокусът към търговските печалби води до планове за евтина и лека метална конструкция, която да закрие с покрив и да разшири средния остров от маси, които трябва да бъдат сместени много по-нагъсто.

§ 2.6. Преходи през 21-ви век

От 2005 г. насам Женският пазар постепенно бива преформулиран като проблем за града. До 2013 г. бавно напредват сред различните нива на администрацията

политиките, които имат за цел да се съкрати дребно-търговската функция на пазара и да се трансформира в пешеходна улица с магазини, в зона за покупки, разходка и отмора на средната класа, и в символ на „европейския облик“ на София. В същия времеви период се конструира и образът на пазара като „ориенталски“, като зона на опасности и престъпност, като заплашен от „циганизация“. Политиката за реконструкция не е просто решение „отгоре“ на общинските власти. Тя стартира от мобилизация на местните собственици, които призовават през 2005 г. за ограничаване на пазара и изискват от властите да проявят загриженост за тяхното *качество на живот*, защото са жители на *центъра на града*, въпреки че по това време все още идеята за премахването на централния пазар е немислима и обречена на подигравка.

Пропадането на Женския пазар към позиция на стигма в йерархията на градските пространства започва едва през 2000-ните години, въпреки че много от това, което е виждано като проблеми там, е в сила още от самото начало на Прехода. Тогава тия проблеми са били много по-интензивни и постепенно се уталожват. Уличните мошеници и игрите „тука има – тука няма“ от ранните години отдавна вече ги няма. На практика вече няма джебчийство. През нощта на пазара цари пълна тишина, на която малко други живущи в центъра на София могат да се радват, и лагерни огньове по улицата са вече нещо, което дори не можем да си представим. Откакто през 2006 г. Общината премахна почти 500 сергии, две трети от тогавашния обем на пазара, дневният шум и оживление на пазара драматично намаля. Въпреки това оттогава се ускорява все повече социалното обезценяване на района, раждайки осезаемата „обществена нужда“ за проекта за трансформация.

Преходът в хегемонното възприятие на пазара се корени в редица по-основни преходи в икономиката, политиката и социалната структура на софийското общество. От края на 90-те години българската икономика започва отново да се задвижва и кризисните години постепенно са оставени назад. Нарастващото приемане на страната в глобалната икономическа система – и оттам вливането на чуждестранни инвестиции и аутсорсването на западни компании – разширява възможностите за добри доходи за една нова консумеристка класа. С изникването на места на консумеристка култура, много от търговията на открито и пазарите по софийските улици са намалявани, регулирани или направо премахвани от властите.

Но българското общество не се подобрява икономически като единно тяло. Всъщност това е процес на разслояване, като големи групи население остават недокоснати от икономическия растеж – най-вече възрастните хора, работниците извън новите офиси, стигматизираните малцинства и повечето хора, живеещи извън най-големите градове. Въпреки че, оборотите на Женския пазар падат сериозно, той намира своята устойчива пазарна ниша като единственият район на града обслужващ нуждите на най-бедните групи в българското общество. Започва обаче да придава характеристики на периферия на тази част на центъра на града. В същото време новооткритата потребителска увереност и наново възникващи възприятия на средна класа позволяват на групи граждани да започнат да отправят заявки към нормите, които трябва да бъдат валидни за градското пространство – дори за места, които те самите не използват.

През 2006 г. наскоро основаната политическа партия ГЕРБ поведе в местните, а след това и в националните избори, със силно заявена позиция, че ще въведе нов стил на управление, отправен към изграждане на бъдещето. Обеща активно правене на политики, които най-после ще поставят гражданите на София в европейска среда. Новите дискурси привилегироваха градските пространства според конструирането на „гражданина“ на София като потребител на добър живот в града и на услуги за средната класа. Пазарите се възприемат като едни от малкото оставащи властови

ресурси в града, които като все още неприватизирана собственост на Столична община дават възможност на един амбициозен Общински съвет да провежда намеси в градското пространство, за да „добавя стойност” за гражданите. Пространствата на търговия и бизнес продължават да са привилегирани, но се измества типът капиталистически субект, който е на сърце на неолибералните управници: от дребния ултра-предприемач на Прехода към едрите фирми и брандове заедно с техните клиенти. Така става възможно Женския пазар да се въобрази като високо модернисткото пространство за почивка, съставено от зонирани зелени площи, празни пространства, фонтани и „модерен” архитектурен дизайн.

§ 2.7. Заключение за реконструкциите

Траекториите на промяна изложени в тази глава показват, че пазара е винаги обвързан в по-големи социални системи – дискурсивна, политическа, социална, икономическа – които го произвеждат като своя пресечница. Те определят всекидневната динамика на сложен свят от жизнен опит, чието съдържание еволюира с всеки преход в която и да е от тези системи. Проектите за градско обновяване са реакции на дефектите в градското пространство, както те са възприемани от технократичните елити и хегемонното обществено мнение. Те неявно се основават на социално произведената йерархична подредба на пространства и характеристики, а това проблематизира претенцията за техническа неутралност в градското планиране и дизайн.

Глава 3. Теоретично предложение: Политическо многообразие на градското съжителство

В носещата Глава 3 на дисертацията изследвам значенията и границите на политическото, преминавайки през поредица понятия, с които да го дефинирам – градска политика, политика на градското съжителство, политическо многообразие – и с цел да ги използвам като теоретични инструменти. Водещата търсенията ми цел е да отворя терена на политическото и да овластя нови групи с правото да бъдат политически субекти. Финалното понятие, политическото многообразие, въвеждам през двете теоретични парадигми – дискурсивната теория и полетата на Бурдийо, като преминавам през критика на всяка и давам някои бележки за съвместимостта им.

В избора на наименование епитетът „политическо” трябва да подчертае, че употребата на това понятие за описание на някаква социална реалност настоява на винаги политическия ѝ характер, т.е. че е изплетена от конфликт и договаряне. Думата „многообразие” пък ни внушава, че социалната реалност е винаги компресия на множественост от субективни реалности, и политическото многообразие забелязва множеството слоеве, посоки, премествания, свързвания и разкъсвания, сливания и противоречия, които съставят това, което на пръв поглед може да изглежда като монолитен проект или като ясно дефинирана борба между интересите на противопоставени групи или класи.

§ 3.1. Градска политика

Дефинирам идеята за градска политика в много широк смисъл, като *процесът и арената, в които разнородните участници в градския живот постигат общо разбиране за или реализират конфликтите относно условията на съвместния живот*

в града. Градската политика е арената, където се решават въпросите по разделяне на общото физическо пространство, икономическа система, относителна йерархия на обществени съотнасяния, процедури на упражняване на власт, и всички останали реалности, които действат върху всички съ-обитаващи без те да имат избор да се оттеглят. Тя е не само съревнование относно преразпределение на ограничените градски ресурси (за място в градската икономика, за пространство и пр.), но също така и относно нормите, вкусовете и начините на живот в компактното пространство на града. Но какъв клас действия включваме в понятието „договаряне” на тези условия на съжителство? Кога някакви социални противоречия приемаме за политически конфликт и кога са нещо по-малко?

Патосът на търсената от мен понятийна реконструкция, е да обхване и онова, което иначе представя себе си като чисто технически и технократски процес на администриране и подобряване на града (всекидневно регулиране на поведението в градското пространство; арбитражиране между интересите на различните му обитатели чрез някакви правила и служители; частни или обществени инвестиции в градската материалност; планиране на урбанистични проекти...), включително и обикновено вижданата като неутрална роля на икономическата игра. Политическото трябва да вземе предвид и значимостта на всекидневните практики на обитаващите града; също така неписаните норми, представите за колективното, или за града и частите му (вкл. утопичните и компромисно-практичните версии на тези представи), реакциите на намесата в човешките микросветове и пр. В условията на близко съ-жителство в града всекидневното на другия – и дори самото му физическо присъствие – могат да се окажат публично значими (например релевантни за „качеството на живот” на съ-обитателите).

Условията на общия живот в града се определят от всички тези арени на договаряне и на насилие. При това, понякога договарянето в една от тях може да се окаже смазващо насилие в друга – ефект, който се скрива при традиционното ограничаване на политиката до висшите етажи на градското управление.

Архитектът, който разработва проекта за замяна на един общински пазар от пешеходно пространство с магазини, смята, че провежда чисто техническо, а не политическо действие, също както и икономистът или юристът, който създава процедурите и критериите за конкурси, по които ще се отдават търговските обекти (които неусетно ще наклонят динамиката към по-едър или по-дребен тип търговци, и съответно – към различен социален произход на продавачите и посетителите). За тях политиката се отнася до активния политически конфликт, обхваща случаите на обществено противопоставяне.

Тук постулираната в дискурсна теория граница между социални и политически практики не ми помага. Социалните практики в тази парадигма са рутинизираните форми на действие, които не предполагат голяма степен на самоосъзнаваща се рефлексивност, и не поставят под въпрос правилата и навиците, които ги направляват. Такава е през повечето време творческата работа на архитекта – направлявана от множество установени (макар винаги реартикулиращи се) съображения, ценности и схеми на възприемане, които преподреждат пространството, но все пак в много редки моменти поставят под въпрос своята собствена форма и условия. Последните са моментите на политическа практика – когато системите, чрез които произвеждаме социалната реалност са поставени под въпрос и се появява възможност да бъдат заменени с нещо ново. За технократичното действие политическият момент се появява при възникване на конфликт, т.е. когато то вече се разпада. Когато другият отсреща е готов на съпротива и на *неизчислима реакция* (защото е съобразена с твоята). Тогава се появява положението на радикалната новост (*contingency*) и непредрешимост

(undecidability), изискващо *рискови* ходове на управляващия субект, чийто резултат е непредсказуем. С други думи политическото се ражда, когато другият се превърне в субект.

Ако приемем този модел за отграничаване на политическото, се съгласяваме с нерелексивната практика на общинския съветник, който без особена драма решава проблема с присъствието на нелицеприятно население в центъра на града, като премества пазарната търговия към по-висок клас, за да го лиши от възможности за препитание. Наистина, това действие е съвсем в логиката на установените социални режими на потисничество и само ги утвърждава и засилва, така че аналитично тук няма политически момент.

Но такава концепция за политиката работи в полза на властимащите и тяхната спокойна съвест. Когато един ден възникне публично противопоставяне, властимащият има цялата възможност да възкликне обвинително: „*те* създават обществени проблеми, *те* създават конфликта” – защото проблемността не е била присъща на управленското действие дотогава. Той ще се чувства особено в правото си, когато противопоставянето тръгва не от (безгласните) обекти на властовите действия, а от „идваща отвън” намеса на архитекти-активисти или студент по социология.

Една прогресивна формулировка на политиката трябва да подкрепя производството на описания, които разширяват политическото пространство и пречат на властимащите да се разпореждат с рутина. Теорията трябва конкретно да упълномощи намесата (също така политическа) на социолога с призови за политизиране на социалните практики и за оправомощаване като субекти на всички участници в споделената социална реалност. Понятията за социална и политическа практика не могат да послужат за основа на това теоретическо движение, защото са центрирани в перспективата на действащия субект. В анализа на технократичното действие на заден план остана именно фактът, че въпреки цялата си еднопосочност в перспективата на властимащия, това е действие *между* субекти. Градската политика е интересна именно в частта ѝ на взаимодействия и съревнования през комуникационните граници и властовите градиенти (в частен случай: между общности, или между професионални полета). Политическото многообразие като аналитична структура има за задача да приканва към успоредяване на именно онези субекти, които структурирането на социалната реалност прави трудно видими един за друг. Едновременно то трябва да противодейства на несъзнателната склонност, която такова усилие би благоприятствало у анализатора, да въздава всезнаещи „обективни” описания на политическата ситуация.

Дискурсната теория ще ми помогне да работя с успоредяването на субективни описания, но тя има съществения недостатък, че на нейното ниво на абстракция, властовите неравенства стават невидими. Втората задача на реконструкцията чрез многообразието ще бъде да реинтегрирам структурирането на властта в теоретичен апарат, който да остане изграден на основите на дискурсната теория

§ 3.2. Политика на градското съжителство

Опитът да разширя разбирането за политическия процес отвъд официалните политически институции и отвъд открития обществен конфликт показва между другото, че в един и същ момент той може да изглежда различно от различни места в социалната структура на града (обитатели, архитект, общински съветник, студент по социология...). Всеки от участниците в политическата ситуация борави със специфична локална репрезентация. Заставайки на постструктуралистски позиции, приемам че това не е поправим проблем на недостатъчна информираност на някои от субектите, а

фундаментално свойство на социалния свят, в който винаги сме въввлечени участници (дори като играещи на дистанцирани учени или, пази боже, експерти), и средствата, с които го познаваме винаги са резултат от нашата частна история и битие в него.

За да избегна изкушението на обективността, изменям езика използван дотук. Замествам общия поглед към „условията на съвместния живот в града” с една поинтимна перспектива към множеството практически съжителства между участниците в градския живот. С понятието „съжителство” ще обозначавам *всекидневието на някакви субекти (техните практики, истории, географии, жизнен опит) положено във взаимодействие с това на други субекти*. Двойнственото значение на изрече „всекидневия положени във взаимодействие” е нарочно търсено: то размива разграничението, което здравия разум се стреми да направи между „наблюдавани в реалния свят взаимодействия” и успоредяването на всекидневия при производството на репрезентации (когато наблюдател им припише механизъм на причини и следствия, или когато просто ги постави едно до друго в изречение – самият речеви акт създава връзка и е факт на взаимодействие).

Следователно градската политика – арената и процесът по „решаване на въпросите на” съвместния живот – включва *всяко усилие да се повлияе, промени, контролира някакво взаимодействие между всекидневия или каква да е представа за такова взаимодействие*. Всеки опит да се управлява съжителството е политика.

Изяснява се, че всяко социално (или дори чисто физическо) действие ще бъде политическо и няма да можем да отделим специална сфера на политиката. Действително: условията на съвместния живот се договарят включително и при мълчаливото налагане на практики в общите пространства, с които останалите се примиряват; или дори от проникването на практики, които незабелязано от никого преместват приетите норми. Това е точно социологическото разбиране на термина „договаряне”.

Ако искам да позволя обикновеното действие да се счита за политическо в някои свои случаи, както и технократичното действие, се налага да се примиря с невъзможността да се прокара граница между политика и предполитическо. „Политическо” е характеристика към технологията, чрез която променяме социалната реалност. Отказвайки се да търся ограничението на политиката там, то всяко социално действие ще бъде политическо. Полезният ход в такъв случай е да потърся структура вътре във всеобемания политически процес. Политическото многообразие ще бъде аналитичният модел на тази структура. То се отнася до политическия процес независимо от предмета му. Ще говорим за политическо многообразие *върху* градското съжителство – отчленяване, което не се вижда в понятие като „градска политика” например.

Ще въведа две ограничения за политиката на градското съжителство, задаващи граници на мащаба отгоре и отдолу. Отгоре ще изискам някакъв смисъл на съседство между участниците в съжителството, а отдолу непълна споделеност на всекидневията им. С второто изваждам от градската политика „политиката на общността”. С първото конструирам политиката на градското съжителството като политика на конкретното взаимодействие, локална политика и политика на локалното.

Локалността обаче няма определима граница. Вместо това е полезно да мислим през *географии на съжителството*: значението на политиката на съжителството намалява за деца, когато се случва в географии отдалечени от собствените му интереси и всекидневие. Значимата география на съжителство обхваща всекидневията положени във взаимодействие с неговото и видими като такива. Той може да ориентира действията си единствено по онези участници в градския живот, за които има някакво въображение. Политическото действие се корени в субективните географии на

съжителството, а политическата действителност се мултиплицира толкова, колкото са тези географии. За да мога да боравя с динамиките между тези мултипликации, ще ми трябва апарата на дискурсна теория.

§ 3.3. Дискурсивно изграждане на политическото многообразие

Дискурсна теория постулира, че не съществуват предтеоретични фиксирани същности. Тя приема, че социалният свят функционира само чрез дискурсивно влагане на смисъл и развива следствията от това. Разбира се, материалните неща съществуват независимо от нашето възприятие, но от тях просто нищо не следва, ако не са опосредствани от него. Всички обекти са обекти на дискурс – социално произведена система от разлики / значими оразличавания, която се явява „езика“ на възприятието. Дискурсът можем да мислим като серии на означавания, които съединяват семантичните аспекти на езика и прагматичните аспекти на действието. Всяка инстанция на съжителството, както го дефинирахме, ни дава такъв пример: тя е серия от придавания на смисли на практическите действия на всекидневието; вдвоява семантика и мълчалива материалност.

Всеки дискурс е по-същността си политически: той подрежда социалния свят по определен начин, а не по друг; предписва идентичностите на обектите и на самия субект; тегли граници на установено и странно, на свое и чуждо. Тези актове не могат да бъдат неутрални – те проецират власт. За всяка дискурсивна система е присъщ фундаменталният стремеж да свързва и присвоява към себе си всички елементи извън нея – т.е. да си обясни и подреди реалността, която среща – но това никога не може да бъде реализирано напълно. Дискурсите са динамични: постоянно произвеждани, преинтерпретирани и оспорвани. Те обаче не са напълно хаотични: винаги са частично структурирани, и частично нарушени и отворени към новото.

За Лаклау-Муф политически проект е усилието да се сплетат вериги от дискурси, така че да се фиксират всички значения и идентичности по определен начин – процес, който те наричат установяване на хегемония. Артикулации, които успяват да предложат правдоподобен принцип за прочитането на минало, настояще и бъдеще, които завладяват умовете и сърцата на хората, се превръщат в хегемонни. Логиката на хегемонията е фундаментална за политическите борби.

Целият този апарат можем веднага да приложим към политиката на градското съжителство, тъй като субективните перспективи към съжителството удовлетворяват всички свойства на дискурса и дискурсивното. Тези перспективи не са „абсолютно“ субективни, в смисъл на несвързани по никакъв начин, а споделени – предавани (неточно) от деец на деец чрез комуникативната (по-общо: социалната) ситуация, в която последните винаги се намират. Самият процес на предаване се моделира от дискурсна теория. Съжителствата са дискурси за съ-обитаването, снабдяващи практиките на всекидневието със значения, съответно – основаващи и организиращи тези практики. Всекидневията на дейците са артикулации на дискурсивните системи, в които те са потопени, такива са и репрезентациите на съжителството.

Тъй като в дискурсна теория идентичностите са разложени на дискурсивните си съставни части, подбраният от автора субект-герой в даден сюжет лесно се оказва сам в свят от дискурси, политически фронтове и движения към хегемония. Изследователят може по избор да призовава и да кара да изчезват субектите, които задвижват и въплътяват тези дискурсивни динамики; свободно да преобразува субектите от едно съставляващо битката ниво на колективност към друго. Задачата ми е да изградя аналитична перспектива, която поддържа множеството субекти в политическия конфликт наравно пред изследователския поглед. Моето разминаване с дискурсна

теория е в желанието да върна известна хуманистична гледна точка, да отдели социалните дейци като особена категория спрямо останалите дискурсивни обекти и субекти. В дискурсивната теория субектите остават донякъде транзитивни, определени от политическите проекти, в които участват. Аз бих искал да боравя със субекти обхванати в история, структура и социални отношения, които са вече в някаква степен стабилизирани и външни спрямо дискурсивните действия, които са важни в мащаба на анализа. „Дейци” наричам именно тези снабдени с тегло субекти, като те не са непременно човешки индивиди.

Въвеждам политическото многообразие, по съвсем прост начин. За всички дейци, имащи съприкосновение с разглеждания проблем, то съдържа техните представи за конфликта като паралелно разположени светове. Тези светове на практика са цели дискурсивни полета, тъй като за всеки деец обемат цялата променливост, незавършеност и преливане на дискурсивните системи, в които той участва. Многообразието се дефинира по отношение на проблем: *част от социалната реалност, която за набор от дейци се оказва достатъчно важна, така че да ги принуди да влязат в борба за реинтерпретиране и фиксиране на нейната идентичност*. Разбира се, в океана на артикулации, дискурсивни граници, политически фронтове, проблемът се избира от изследователя и всеки път ни дава едно конкретно политическо многообразие.

Всеки проблем би трябвало да има толкова перспективи (паралелни светове) и толкова релевантни географии, колкото са въввлечените субекти. Всеки обект или субект има толкова идентичности, в колкото политически конфигурации се оказва, че участва. Множеството от тези идентичности ще наричам *политическо многомерие* на обекта. Многомерието на един обект няма „основа”, която да можем да привилегироваме като социалния „факт”, който примерно да е вписан в допълнителните измерения на множество политически перспективи. Удачно би било да обърнем интуициите си, и вместо да мислим социалните факти като терен за политически борби, които се стремят да ги преразпределят и преопределят по желан начин (и следователно като терен, който съществува преди борбите), да ги мислим като обвивките на политически многомерия. Социалният обект е обединението на всички свои партикуларни политически идентичности. Политическите борби едновременно произвеждат това многомерие като свой ефект, и имат за своя основна цел да го обединят – да намалят броя конкурентни идентичности чрез движения към хегемония – по възможност до една фиксирана призната от всички идентичност.

Хегемонията е основен компонент на политическия процес, но за разлика от модела на Лаклау-Муф не е единствен. В емпиричния модел, базиран на дейци с тегло и включващ властово структуриране, се налага да взема предвид материалната реалност и властта като отделни феномени. Отвъд дискурсивно-политическото те остават безмълвни, но все пак присъстващи доста убедително за всички дейци. Материалният обект и властовия акт се самоналагат върху разбиранията за света на дееца и изискват да бъдат присъединени от дискурсивната му система.

След като досега раздробявахме политическото взаимодействие, за да открием в него онтологична структура, нека сега да го сглобим обратно. Политическото многообразие е теоретичното обединение на всички политически перспективи към даден проблем, заедно с отношенията им на взаимно проникване и частични хегемонии. В модела на Лаклау-Муф обвивката на самото многообразие съответства на отворената тоталност от отношения (*the open relational totality*) на „социалното” (“*the social*”): защото тоталното обединение на перспективите, които в своята неизброимост са винаги несъвместими, дава преливането на социалното отвъд всеки опит за ред.

Избирайки някой проблем (конфликт) ние придаваме структура на социалното: все едно забиваме координатната ос в тази точка и виждаме, че в нейна близка околност нещата могат да се моделират винаги по същия начин – с аналитичния комплекс на многообразието. Но с това действие ние ориентираме и организираме целия свят: казваме, ето този проблем е засега (най-)важен – и при определяне на всякакви идентичности, натежават разлики, произтичащи от конкретната поредица дискурсивни фронтове. Защото фронтите винаги са безкрайно много и насложени. Можем да изберем друга точка на нестабилност и да изпъкнат други разлики из описанието на света.

Понеже дискурсите слепват ведно слоевете на многообразието, то с приближение можем да го мислим като съставено от малък брой перспективи, които са общи за отделни дискурсни системи, станали хегемонни в различни среди на по-интензивен комуникативен обмен. Барьерите за комуникация – например между различни професионални или социални групи дейци – спират или забавят уеднаквяването на дискурсите през границите на тези среди в сравнение с вътре в тях. По този начин можем да положим по-едри обекти в дискурсивно изградената социална реалност, които правят амбицията за изграждане на някакъв анализ по-обозрима. Самите граници не са нищо повече от дискурсивно съставени: те могат да се формират например от развитието на различен специализиран жаргон от двете страни на границата, поради което дискурс, роден от едната ѝ страна, не може да прескочи от другата, защото трудно би бил разбран на другия език, или – по-общо – оценен в другия контекст. Тия дискурсни среди назовавам дискурсни-социални полета. Те снабдяват многообразието с топология на дейците и стават основен апарат в следващите две глави. Ако огрубим още малко изгубвайки част от възможностите си да проследяваме флуидността и парадоксалността на микродискурсивните взаимодействия, ще можем да ги разглеждаме като социални полета и да работим с апарата на Пиер Бурдийо.

§ 3.4. Полева механика на политическото многообразие

Многообразието (manifold) на градската политика може да включва огромно разнообразие от дейци, по тяхна воля или против нея, с или без знанието им. Това са институционалните позиции на експертите и работещите в разни управленски служби и агенции. Това са политическите представители, организирани в Общински съвет – на тях „официално” е дадена задачата да изковават визията за настоящето и бъдещето на града. Това са медиите, които могат да усилват или намаляват текущата важност на някакъв проблем. Това са различните социални групи, които попадат в градското пространство като такова, тоест градските обитатели. Това са инициативни групи и НПО-та: подгрупи на градските обитатели или на експертите, които са развили по-завършени и мотивирани представи за желаните от тях норми за града. Това са бизнес актьорите – някои със залози в трансформирането на града, а други в запазване на статуквото. И т.н. и т.н. Това са също всичките въобразени субекти („гражданите”, „градът”, „бизнесът”, „клошарите”, ...) като средства за конструиране на разни коалиции. С дискурсни действия се захващат всичките тези дейци, но го правят от позиции намиращи се в много различни ежедневни дискурсни контексти, които определят до голяма степен съдържанието на тяхното дискурсно производство (факт, който обикновено не е забележим за самите дейци). Към градската политическа битка се прибавя доста комплексност, която в изследванията ползващи дискурсна теория често не заема централно място.

Апаратът на дискурсна теория често не позволява анализ на обстоятелствата на производство на дискурс от конкретни субекти. Единствените аналитични инструменти

на разположение, за да се мотивира дискурското действие, са или природата на дискурсивните системи винаги да разширяват своите реалности и да се съпротивляват на антагонистичните хоризонти, или някакви отвъд-дискурсни (и така – вътре в теорията – транс-исторически) предзададени цели на дейците.

Теорията на Бурдийо, основана на понятията за хабитус, поле и капитали, може да бъде много полезна за справяне с посочените празнини. Тя ни осигурява перспектива към историческия контекст на действащия субект и към факта, че мислите и действията му са ограничени от този контекст. Понятието хабитус сочи към принципа пораждащ практиката на субекта, който е въплътената в него история на целия му жизнен опит, а полевите сили и позиции описват структурираната на социалните отношения, в които постоянно се блъскат намеренията на субекта. Понятието за капитал помага да поставим въпроса защо също толкова умелите манипулации на дискурса на едни дейци се оказват с по-малко влияние и успех в борбата за хегемония от тези на други.

Социалните полета предполагат голяма степен на споделени разбирания в полето, което не се отнася до градската политика. Бурдийо предполага ясно разпознаване на правилата на полето и то по еднакъв начин от всички включени в него. Ако нечий хабитус не разпознава значимостта на залозите в играта, той не може да я играе, понякога дори не може да разбере, че съществува. Градската политика от друга страна е отворена за всички обитатели на града; всъщност и тя ги завлича в себе си въпреки волята им или дори осъзнаването им за това. Залогът на играта е самото запазване на начина на живот и разбиранията за света на дееца, често пред заплахи, чиито правила на действие не са му известни.

Теорията на политическото многообразие възприема базовата полева механика като изоставя изискването за каквото и да е ниво на хомогенност и споделени представи. Докато при социалното поле значимостта на специфичния капитал формира полевия обхват и граници, обсегът на многообразието се определя от значимостта на един *проблем*. Не структурата и желанието за натрупване на капитал поставят позициите в отношения на конкуренция, а проблем, който има значение за всички участници, но на всички изглежда като наложен отвън. Нуждата да си съперничат в това, като какъв този проблем ще бъде формулиран, им налага да припознаят другия и в края на краищата да намерят език, с който да проецират своето въздействие върху него. Оттук – значението за многообразието на дискурсно-теоретичната механика.

Докато полетата описват продължителната историческа еволюция на добре организирани части от социалното – тяхната устойчива във времето структуризация – многообразието е уместно за краткосрочни събития, за драмата на ставането, на новите срещи, случващи се където не е имало установена структура преди. То е предназначено за ситуации на изненада, когато не съществуват готови оръдия и правила за социалната игра, когато коалициите трябва да експериментират с това, което носят със себе си от другаде. С други думи *политическото многообразие е мястото на хетерономията на Бурдийо*. Многообразието е терен, където полетата като почти-фиксираните структурирания на социалното се сблъскват и трябва да открият нови подреждания. Многообразието може да бъде дефинирано като суперпозиция на полета.

Можем да приемем полетата като валидни обекти за работа в парадигмата на дискурсивната теория (и политическото многообразие), ако ги конструираме като (полу)ограничени арени на дискурсивност, в които сравнително по-интензивният социален обмен уеднаквява дискурсите – т.нар. дискурсни-социални полета. Споделените когнитивни схеми, оценяване на капиталите и пр. са знак за дискурсивна хегемония простираща се до границите на полето. Бихме могли да кажем, че тази хегемония с всичките ориентирани по нея вътрешни действия и борби в полето, материализират определена негова „логика“ на гледане към света. Тя е носена от

професионалния жаргон, привичките и ритуалите, схемите на мислене и мисловните обекти, които са се зародили като подходящи за решаване на типичните проблеми, интересни за полето. Постулирам, че тази логика ще бъде поне частично приложена и когато дейците излязат от обичайните проблеми на полето – благодарение на инерцията на хабитуса и на липсата на други когнитивни инструменти.

Многообразието е битка на логиките. Когато логиките на различните полета се срещат една с друга, те трябва да изобретят начини за комуникация. Желанието собствената логика да надделее вече изисква логиката на другия да бъде призната като съществуваща и след това съпоставена със своята. Взаимодействието се изгражда на принципа на пробата и грешката – то е непредрешимо (contingent) – и многообразието като структура е възникващо (emergent).

Липсата на общи структури би означавала, че единствения начин да въвлечеш участник в друго поле е през насилствена промяна на средата, която другият обитава. Тъй като средата може да бъде материална и съставена от дискурси, оттук следва, че обменът между полетата може да се състои единствено чрез физическо действие или дискурсно производство, което винаги ще заеме формата на борба за хегемония: дискурското производство трябва да засяга дискурлната среда на другия.

За разлика от дискурлната теория, анализът с многообразие разглежда конфликтите не просто като антагонизъм на дискурсни системи, опитващи се да присъединят повече дискурсивни елементи и да изковат субектни коалиции чрез логиките на еквивалентност, но като борба между цели структурирани полета, които внасят със себе си тяхната вътрешна сложност, динамика и структура на властта.

§ 3.5. Обобщение

Политическото многообразие описва клас политически конфликти, които възникват около проблем: ситуация на сблъсък между субекти, чиито светове се пресичат относно част от социалната реалност, която се оказва важна за всички тях. В града съществува проблем на съжителството. Договарянето на съжителството е незаобиколимо и затова то е именно *проблем*. Този емпиричен контекст използвах, за да изложа описанието на политическото многообразие.

Теоретичният залог на настоящата глава е да съчетаю удачно две различни изследователски традиции, в които виждам много точки на контакт и взаимодопълване на мащаба на работа: полевиет анализ на Пиер Бурдийо и дискурлната теория, развита от Есекската школа по дискурсен анализ. Политическото многообразие е мястото на хетерономията на Бурдийо: как логиките на отделните полета съществуващи в града – полето на градската експертиза, полето на администрацията и общинската политика, полето на гражданското общество, полето на културната продукция, журналистическото поле, полето на уличното взаимодействие на пазара и др. – как те се сблъскват и борят за надмощие?

Всяка политическа борба взема формата на проект за установяване на хегемония на някаква система от значения. Конфликтите в полето на градската политика се разрешават (винаги само временно) чрез налагането на хегемонна представа за конфигурацията и йерархията на самата градска политика. Но докато това се случи, всеки деец може да има различна представа за това, каква е тази конфигурация (перспектива). Политическо многообразие наричам обединението на всички дискурсивно изградени политически перспективи около даден конфликт, заедно с техните отношения на взаимопроникване и частична хегемония.

Глава 4. Конспирации при Женския пазар

Отделям специално внимание на конспиративните теории с тази глава, защото те показват случай, в който двойствеността на многообразието се разрешава сравнително просто: анализването на това как говорят респондентите дава граници на дискурсни-социални полета, които се покриват с границите очертани в отделните техни конфигурации. Те са удобен случай да навляза в емпирични подробности, как изглеждат границите между дискурсни-социалните полета. Етнографията на конспиративните сюжети, които срещам в терена си, ми позволява да пиша за конфигурацията от дейци в градското съжителство без да влизам в систематизиращо, и съответно ограничаващо, фиксиране на тази конфигурация от изследователя. Така да се каже, „чувството за конспирация” е нишката, която следвам, за да ме отведе на неочаквани места.

§ 4.1. Конспиративен сюжет срещу конспиративна теория

Дали всички случаи на поставяне под съмнение легитимността на явното действие и власт чрез приписване на частен интерес могат да бъдат смятани за конспиративни теории? Ще използвам следната дефиниция за конспиративна теория: политическа конспиративна теория е обяснение, което постулира, че някое събитие е (поне частичен) резултат от дейности, които са били планирани и реализирани от няколко дейци прикрито общественото внимание, обикновено защото биха се оказали скандални или спорни. При това само изказвания направени от доминирани позиции биват заклеймени като конспиративни теории. Ако бъдат изказани от сравнително овластени дейци, същите истории по всяка вероятност ще придобият истинен статут и вместо това ще преоформят реалността.

Проектът за трансформация на Женския пазар е очевидно публично действие, и е резултат от явна, ако и доста техническа, процедура. Въпреки това, всички сюжети, които ще разгледам по-надолу, твърдят че е *поне отчасти* произведен от неяви договаряния, които са прекрачили предписаните правила и практики в съответните полета на неговото производство. С други думи е резултат от конспиративни действия.

Природата на конспиративните теории най-често се илюстрира чрез епистемологията на „тоталните конспиративни теории”, които предполагат, че „всичко е взаимосвързано” и „всичко се случва по някакъв план”. Създателите на този план обикновено са ни чужди – извънземни, тайни организации, комунисти (в Щатите, а у нас – ДС и „комунистите”) – и по тази причина остават доста абстрактни. Сюжетите, които аз намирам в моя терен, не са толкова амбициозни. Те се опитват да си обяснят събитията индивидуално. По-често виждат действията като опортюнистични отколкото следващи някакъв дълбок план. Героите им не са мистериозни и екзотични – те всички са конкретни личности или групи от хора, които разказващият разпознава в своя живот. Но те винаги (дори когато това не е експлицитно обявено в изказването) са смятани за действащи заедно с други, които остават неопределени. За да ги различа като по-къси форми, ще ги наричам *конспиративни сюжети*. Не всеки сюжет съдържа достатъчно елементи, за да формира същински конспиративна история; но те се свързват помежду си чрез общи точки на контакт и така могат да конструират по-сложни конспиративни реалности, не много по-различни от пълнокръвни конспиративни теории. Мрежата от сюжети може дори да изгради цялостна картина на обществото и на постсоциализма.

§ 4.2. Етнография на конспиративните сюжети при Женския пазар

Тук ще видим, че конспиративните логика не остават само при големите въпроси на прехода, на политическата или геополитическата ситуация на страната, а проникват във мисленето на най-различни обществени взаимоотношения и локални ситуации. Те стават вездесъщи, и в някакъв смисъл – всекидневни. Ще покаже, че всички страни замесени в конфликта около Женския пазар използват конспирационни елементи, за да си обяснят действията и мотивите на другите. Всеки прибягва до този тип разказ, включително средната класа и дори служителите на властта.

§ 4.3. Свойства на конспиративните сюжети в постсоциализма и по принцип

Преглеждайки каталога от конспиративни сюжети около Женския пазар, виждам че всички възприемат преследването на икономически интерес като морално подозрително. То поставя частния интерес пред общия и това е причината за проблемите в градската среда. Тази логика обаче не се отнася до субекта, при когото принципни или „обикновени човешки“ подбуди остават възможни.

Друг общ аспект, който се забелязва е, че властта е смятана отговорна относно контролиране на икономическите, демографските, културните динамики в името на единен обществен интерес. Субектът по дефиниция споделя този обществен интерес и следователно въобразява съдържанието му универсализирайки собствените си разбирания за градския живот. Те са наложени като норми на съседите и на властите, които, разбира се, се провалят в спазването им. Тъй като повечето участници отдават на институциите една почти метафизично всепроникваща власт с единна воля, която очакват да вземе отношение по непосредствените им проблеми от всякакъв характер (липса на работа, малцинства в квартала и т.н.), когато не го направи, това е видяно като резултат от също толкова единно замислени пъклени планове – или от нарочно и преднамерено нехайство.

Затова оттеглянето на либералната власт от контрола над човешките маси, над формите и местата на културно изразяване – въобще изоставянето на строгото отношение към „различните“ – се преживяват като абдикиране на институциите от обществените им отговорности и като присъщо за прехода „безхаберие“. *Дискурсът на безхаберията* се преплита органично с *дискурса на интереса*: на безпринципния частен интерес, който през 90-те надделява над всички закони и бариери, разклаща старите социални йерархии, подрива всички идеологически и принципни позиции. Когато някои забогатяват на всяка цена, а останалите оцеляват също на всяка цена, стават все по-подозрителни всички полагания на личното действие въз основа на принципи, идеологии и високи норми. Единствената валидна мотивация на действието остава интересът.

В каталога от сюжети конспиративните сюжети се появяват най-често, когато субектът няма достъп до протагонистите на обясняваните събития, а неикономическите рационализации се споделят когато ги познава отблизо. Разкрива се логиката на социалния стереотип като механизъм за справяне с Непознатия Друг: стереотипите за групи, с които имаме много ограничен контакт обикновено се формират на основата на дискурси внесени от другаде. В този случай, дискурсите на епохата, за безхаберията и интереса, действат като ресурс за конструиране на идентичности, за автоматичното категоризиране на всеки нов, непознат или на голямо социално разстояние участник в градския конфликт.

Изричането на конспиративен сюжет изпълнява едновременно две различни функции. Конспиративната теория е *най-икономичния епистемологичен механизъм на всекидневния човек за производство на разбиране*, точно както стереотипите са най-икономичния механизъм за класифициране и прогнозиране. Когато нямаме пряк достъп до някого, естественият начин да го разбираме е да предприемем на действията му рационалност. Втората функция, е *да конструира критика на социалния ред от позицията на изричащия субект*. Полагам, че конспиративните теории се използват, за да се казват истини. Те възникват като артикулации на собствените всекидневни идеологии на дейците, когато са несъвместими с и потискани от доминиращите идеологии.

Около Женския пазар конспиративната логика може да се прилага и от групи, които са повече или по-малко интегрирани в политическия ред (архитекти и живущи – повече отколкото продавачи и купувачи). Твърдя, че дейци от какъв да е социален произход могат да прибягнат до този апарат, като това се случва при ситуации на *частично* изключване: от информираност за отделни процеси или от чуваемост към отделни мнения. Конспиративните логики могат да се превърнат дори в инструмент на самата публичност.

Смятам, че дали един конспиративен сюжет може да доведе до активна мобилизация или напротив, не зависи от самия сюжет, а от властовата структура и йерархията на полетата, в които дееца е поместен. Все пак конспиративните сюжети служат за конструиране позиции на критика към несправедливостта, а не за формулиране на практическа стратегия за борба с нея. Това е полезно, защото истински маргинализираните групи интериоризират хегемонните дискурси за собственото си място в социалния ред. Освен това те имат малко вещина в дискурсите на полето на властта и публичната сфера, които им трябват, за да произведат резултатна критика. За тях заемането на критическа позиция никак не е тривиална стъпка.

§ 4.4. Граници в публичността

Можем да използваме откриването на конспиративен разказ като диагностициращ белег за наличието на комуникативна граница. Когато тези граници са дебели – от двете им страни се ползват различни технологии на влияние, различен език на общуване или самите граници се пазят с рестрикции за достъпа – е удачно да говорим за съществуването на различни дискурсни-социални полета.

Наследената (пост)социалистическа всекидневна идеология очаква наличието на една публичност в рамките на цялата нация, основана на хомогенното ѝ културно пространство. Постсоциалистическата идеология основана на дискурса за гражданското общество конструира една *привилегирована* и универсална публичност на обществения дебат. Въпреки тези копнежи по универсална споделеност на публичната сфера, сериите от конспиративни сюжети показват множество граници пронизващи практическата публичност, в която живеем. „Универсалната” публичност на гражданското общество със неговите методи за общуване през медии, подписки, протести, срещи с политици, се оказва едно от тези дискурсни-социални полета. На Женския пазар заявеното в тази форма на публичност с години остава неизвестно, или по-скоро неясно, въпреки че не е специално крило и вестниците периодично излизат с възхваляващи статии за подготвяната реконструкция.

Хората на пазара – в тази група включвам търговците, честите посетители, продавачите на контрабандни цигари, разнообразието от съпътстващи работници и кибици, и армията от инспектори и институционални служители на терен – оперират също в обособено дискурсно-социално поле. Те не използват инструментите на

публичната сфера, не декларират гражданска позиция, но конфигурират градския терен по един по-„материален” начин, чрез ежедневните си действия и кумулативното си икономическо и социално въздействие. Влиянието им върху общинските политики не се предава на разстояние чрез представителство и публично говорене, а прониква през зоните на контакт на властовите структури с пространството на пазара. Промените в едно ниво предразполагат към изменения нагоре по йерархичната структура – с разпределянето и преноса нагоре на печалбите и отговорността. Бих нарекъл тази технология за влияние „мрежови прониквания”.

Непрозрачността между дискурсите-социалните полета се пази и се използва като оръжие от групите, които имат привилегировано място във всяко от тях. Всяко поле в конфликта използва превъзходството, което технологиите, които владее, му дават: произвеждане на публични дискурси (гражданското общество), мрежови прониквания (пазарното поле), юридически инструменти, частни договаряния (властите) и др. Властовите неравенства *между* полетата могат да мотивират усилия да се ползва авторитета на „чужди” технологии. Така се поставят началото на проникване през границите.

§ 4.5. Демократизиране на града?

Какви тактики за разширяване на включеността можем да мислим в предложението в предишния параграф модел на град с многослойна публичност? Интуитивният отговор е да следем полетата и да наложим на всички да използват една технология на общуване и договаряне – тази която е близка до по-маргиналната страна в конфликта и следователно би я овластила за сметка на другите. В едно дискурсно-социално поле всички ще са принудени да слушат и чуват другия и да разиграват властовите игри в по-равнопоставена среда. Тази идея пробвахме по най-радикалния начин: на принципа „че дай пък да видим какво ще стане”. Заедно с архитектите-активисти от „Група Град” организирахме уличен градски дебат, отворен за всички, директно в градинката на Женския пазар. За съжаление, другаде ще мога да представя и анализирам подробно етнографията на разигралите се тактики от всички страни в многообразието. Тук препечатвам само въвеждащо описание, което публикувах няколко дни след самия дебат. То излага в публицистичен дух най-вече контекста и очакванията към дебата и моментите, свързани с извоюването от маргиналните групи на правото да говорят.

Глава 5. Политически намеси и многообразието като множество от полета

В тази глава представям през собствения си опит за намеса в политическия процес, как изглежда архитектурата на политическото многообразие за наблюдателния участник в него. Целта е да изоставя прекомерното внимание към субективността на перспективите. Така границите на обектите се втвърдяват, а интересът ми е насочен към лепилото, което държи многообразието твърдо и оказващо реакция за участниците в него – ефектите, които често означаваме като властови. Ще разгледам някои свойства на многообразието като конфигурация от полета, които влизат в отношения и динамики помежду си

По-рано представих политическото многообразие като инструмент подходящ за описание на първа среща между полета. В реална ситуация това не е възможно: винаги има някаква степен на историческо съ-съществуване, или поне дълга верига от контакт

с общи трети полета. Има следователно вече създадени езици за разпознаване и справяне със контакта – тоест хегемонии, проникващи между двойки полета. Тези отношения са пластични, но и подчиняващи – канализирани вече тактиките на едното поле като по-неуспешни спрямо другото. Ще разгледам тези уталожвания като форми на власт и ще анализирам картината за света, като изграден от взаимосвързани по този начин полета.

§ 5.1. Кратка теория на властта

В изградената чрез политическо многообразие картина на света, зная твърде малко какво означава „власт“, „властимащ“, „овластяване“. Преминавайки към картината на съжителствата би трябвало да се децентрализира и идеята за власт, доколкото всеки дискурс съдържа властови ефекти и всеки деец има някакви инструменти да подчинява другите в съжителството със себе си в един или друг мащаб. Проблемът е как да ги съпоставя, как да теоретизирам различните мащаби и евентуално да ре-конструирам йерархия на властта.

Получавам, че властта е ефект в значителна степен предписван от полето или дори от системата от полета в многообразието. Вътре в едно поле, властта на доминиращите позиции с техните натрупвания на капитал е все пак по-уязвима за заеманията на позиции и въобще достъпните за доминираните полеве динамики. Деецът може да се надява, че чрез умела игра и умела игра с правилата на играта ще успее да подобри положението си. Борбата за пренареждане на междуполевите йерархии изисква несравнимо по-голям ресурс; понякога способността да се обединят и мобилизират големи части от своето поле. Единичният деец тогава е, в общия случай, безпомощен: той ще открие, че светът проваля всичките предприети от него намеси.

Изследвам как се проявява така предложеното полево властово неравенство при конкретно взаимодействие (действие). Изходът, логиката на кое поле надделява, ще зависи от това на чий терен се развива действието, но също така – къде всъщност определяме края на действието, доколкото властовото неравенство е дълготрайно, а действието – поток, който преминава от една география в друга, от едно поле в друго. Ако можем да говорим за властово неравенство между полета, то се проявява в несъответното количество последваща работа и ползи, които дейци от двете полета могат да извлекат от тяхната среща. Това обаче не е определение за неравенството между двете полета, а причина за и резултат от него. Властовото неравенство се доказва само в битката на конкретното многообразие, но има редица устойчиви фактори, които работят за систематичното наклоняване на везните към някои от страните.

В обобщение властовото неравенство е (пластично) отношение в множеството от полета, осезаемо от определена перспектива, а не принцип, който ги систематизира във властова йерархия. То може да се конструира по отношение на определен проблем – тоест във всяко отделно многообразие – въпреки че хегемоничните кристализации му придават степен на устойчивост (обективност).

§ 5.2. Намеса в съжителството чрез културна инициатива

Тук описвам опит за собствена намеса в политическото многообразие чрез организирането на културно събитие-посредник за гласа на социолога. Дискутирам етическите проблеми и проблемите по организацията на такова действие, но най-вече проблемите на хетерономията, която постоянно измества неговото съдържание. Анализът в този параграф минава през разширена с идеите на многообразието

бурдийовистка рамка, и изследва свойствата на контакта между полета, възможностите и ограниченията за действия преминаващи от едно поле в друго.

Разглеждам оформянето на екип от участници за провеждане на артистично изследване на Женския пазар. Освен за описание на политическия конфликт и на социалните антагонизми между съюзи от дейци, сблъскващи се в градското пространство, откриваме, че борбата между логиките на различни полета може да се разиграе и вътре в доброволно събрала се група, обединена уж от една цел и от желание за сътрудничество. Съревнованието може да парадирва като рационален спор в търсене на най-аргументираната истина, но това е привидна маска за същия тип „насилствени“ ходове на хегемония и „подмолна“ артикулация на означаващите през изместващи ги смисли, които познаваме от многообразието и механиката на дискурсната теория. Проблемът за решаване е съдържанието на общата цел. Различните ѝ интерпретации са поставени в структурата на многообразие щом участниците решат, че *трябва* да работят заедно. Общата цел е в роля подобна на празно означаващо – всеки я припознава, но нямаме гаранции какво означава това. Такава структура на взаимодействието, подобна на сноп паралелни разбирания, които се мислят за единни, но не са, нарекох мулти-конструкт.

По-нататък в главата разглеждам други ситуации на микровзаимодействие между полета, които разширяват областта за прилагане на многообразието още повече: оказва се, че процес на хетерономия на полета може да се проследи и „вътре в“ един деец – дали ще вземем като такъв авторската група, или моя милост като основно движещо лице. Когато влизах в досег с различните полета, съдържанието на действието, което желях да проведе непрекъснато беше измествано от техните логики.

Обикновено си представяме, че срещата се търси от овластеното поле, което взема действието при себе си и го развива в своята логика. Тук попадах в ситуации, където търсех среща, за да дам действието на другото поле. Отдавах го в замяна на нужните за довършването му труд, пари или признание. Вариантите за развитие са два: действието да бъде поето от други по свой път, който скоро ще е неразпознаваем за оригиналния автор и в оригиналното поле; или авторът му да запази контрол като разширява зоната на хетерономия, и по този начин запазва *частична* релевантност към родното поле. Във втория случай авторът се оказва единствен субект носител на хетерономията в чуждата среда.

Изместванията се случват не в „ничията земя“ на конфликтното пространство между противопоставени съюзи от дейци, а в известен смисъл „вътре в“ субекта. Той все пак държи финалния контрол над формата, която действието ще приеме – или ако не над производственото действие (защото то е мулти-конструкт – разбрано винаги по свой начин от изпълнителите, на които е разпределено), то над концепцията за него. Тук говоря за етап преди то да бъде предадено на прочитите на публиките – една битка на логики вече се е състояла, за да бъде направено въобще достъпно за тях.

Въпреки че срещата с нови полета се случваше в разговори с други дейци, техни представители, които ме обгръщаха с убедени описания и визии на света, който обитават и в който нашият проект ще пребъде, самото хетерономизиране между логиките, които те предлагаха и тези, които аз носех като багаж, се случваше „в моя хабитус“. Тия фини трансформации могат да се опишат като дискурсивна артикулация. Те обаче включваха повече структура от разбираното под това. Включваха изисквана промяна на перспективата, фино пренаместване на приоритетите, на фокуса към различен тип детайли, усвоявяне на нови кодове и жаргон, дори на говорно и телесно поведение, приемане за достоверни местните ценности, за да можеш да формулираш и обосновеш действието по правилния съответен на контекста начин. С други думи: изискваха усилие да научиш правилата на играта и да успееш в съревнованието там, да

получиш призната позиция, като често си представях, че тя ще получи признание, именно защото е външна и екзотична, и носи нещо ново и по-добро за дейците в полето, което те ще оценят.

Глава 6. Заключение и дискусия

В края на дисертацията обобщавам посланието на работата си като превеждам заглавието „Джентрификация на Ж.п.: конструиране на градски политики и трансформация на местните отношения” на теоретичния език, който развих в нея, и го анализирам термин по термин. То би изглеждало така: „Трансформации на Женския пазар: производство на градски политики и политика на градското съжителство”.

Понятието джентрификация е значимо заради своята преносимост, но с моя интерес към локалните игри на създаване на социалната реалност то би било ограничаващо – външна идеологическа матрица, която формира изследването до откриване на прилики и разлики. Заменям „конструиране” с „производство” на градски политики, защото социалното действие – особено сложното социално действие като една управленска политика – е противоречив резултат от множество снаждания, тактически действия, ходове в различни посоки, неуспешни опити да се справи с противоречието в условията, в които трябва да се роди. Дори когато го мислим като конструирано – като резултатът по прочистване на реалността чрез символна работа – то е всъщност мулти-конструкт: възприемано по-различно от всеки участник в производството му, но това различие е консенсусно пренебрегвано.

Градските политики разбирам като сложно организирани и много мощни намеси в арената на политическия конфликт. Вписвайки ги в градската политика (понятие вече от друга категория) ги правя в известен смисъл равнопоставени с другите целенасочени действия на участниците в нея. „Трансформация на местните отношения” се включва напълно в разглеждането на динамиките на градското съжителство около проблема за Женския пазар. Градското съжителство определям като неизбежното успоредяване на всекидневията на дейците в града като практики и като образи. Ако градска политика може да се разбере всекидневно като дейността на общинските власти, то политика на градското съжителство отваря понятието към участието на всички дейци в града и поставя акцента в преките и непреките отношения между тях. Политиката на градското съжителство организирам аналитично през концепта на политическото многообразие. Последното е основният теоретичен принос на дисертацията и ми дава инструмент да изследвам политическия конфликт.

Следвайки аналитичната траектория в този текст достигам до едно неоптимистично твърдение. Не е възможно да се отдели в някакви граници даден градски конфликт, за да бъде разрешаван „справедливо”. Включително, да се постави в някаква арена основана на рационален дебат, където да се приложат механизми за реализиране на делиберативна демокрация, както се надяват хабермасианците, или чрез все по-популярните в урбанистичната практика (на Запад) процеси на участие при градското планиране. Нито е възможно да се изнамери „технология” за осигуряване на справедлив град (just city), каквито са надеждите на социалната критика на града. Политическото достига надолу до самото ежедневно обитаване на пространството, дори до телесните диспозиции (хексиса) и не можем да положим границата, от която би започнала рационалната сфера на договаряне. Политическо и социално всъщност са неотделими.

§ 6.1. Основни приноси

Основната цел и принос на дисертацията е предложената нова перспектива към политическия конфликт като разгъване на мрежа от отношения, които се натрупват в сегменти от същата тази мрежа, пресичаща се с други, за да им напластява временна идентичност (стабилитет, но винаги временен), мрежа в която тези временно стабилизиращи тъждества (актьори от различен порядък, ресурси от различен порядък) нямат знание за цялата мрежа, но имат значение – действат в нея и я трансформират и в отдалечени и хлабаво свързани с позициите им зони. Това разбиране за политиката като конфликт е обхванато от понятието политическо многообразие.

Очаквам, че то е преносимо към различни контексти, но тук е развито в частния случай на градското съжителство като проблем за участващите в него. По този начин правя връзката и опирам на него едно задълбочено и много разширено понятие за градска политика. Тя включва в себе си и оправомощава като субекти на практика всички участници в градския живот.

Около етическата проблематика за „правото на политика“ дискутирам ролята на социолога като агент и защитник на това право при производството на своя научен дискурс. Изрично построявам понятията си, така че да го снабдя с инструменти за тази роля.

Технически принос в хода на построяването на политическото многообразие са началните стъпки в съчетаването на две теоретични традиции: дискурсната теория на Есекската школа и теоретичния корпус на Бурдийо. Чрез дискурсната теория отварям по-широко приложението на полевия анализ, като определям дискурсни-социални полета. Дискурсната теория е подходяща като по-прецизен език за изследване в микромащаб на борбите за заемане на позиции вътре във всяко поле, но и за взаимодействията *между* полетата.

Дискурсната теория приляга като модел за изследване на взаимодействия *между* полетата. Това е значим принос за бурдийовистката парадигма – оказва се, че разполагаме с калибриран апарат, чрез който да изследваме процесите на хетерономия. Чрез многообразието изследвам нейни свойства и динамики в различни топологии на взаимодействие между полетата.

Правя начален опит да разбере как се произвежда особения феномен на властта, и в дискурсивната, и в полевата рамка, и как изглежда ефекта на властта в двете.

Развих разграничение между понятията социално конструиране и социално производство. Тогава можем да разберем и опозицията между символно и материално, които се появяват като свойства на понятията конструиране и произвеждане: символното през изискването за кохерентност на конструкциите на социалното, а материалното през изискването да участва в социални взаимодействия – „да се изпречва пред другите”.

Развивам теория на мрежите от конспиративни сюжети, като една от всекидневните епистемологии за разбиране на света, противопоставяйки я на разпространените „теории на конспиративните теории”. Показвам, че конспиративното мислене се справя с две базови функции по най-икономичен начин: да произвежда разбиране, и да бъде ресурс за критика на социалния ред.

Предлагам инструмент за диагностика на социалното взаимодействие: отношението на сливане-разпространение, което ни показва комуникативната дистанция между разказвач и герой на конспиративния сюжет. Достигам до един предварителен модел на многослойната публичност, който проблематизира хабермасианската идея за публичната сфера.

Правя вероятно първата етнография на производството на културна инициатива в България, изградена в (разширена) бурдийовистка рамка, и фокусирана върху моментите на преход между полета: автоетнография на хетерономното действие.

Развивам цялостен опит за управленческа визия за общинските пазари въз основа на натрупаните в хода на моите изследвания на пазарите, реконструкциите, активистките намеси методологични и емпирични изводи.

Публикувам богат материал по устна история на Женския пазар и започвам опит по създаване на социална история на българския пазар от средата на века до днес. Чрез анализа на регулацията от социалистическите власти давам аргументи за обръщане на разпространената теза, че всекидневието отваря микропространства на съпротива срещу социалистическия режим, в една много неравна борба. Всъщност на режима се налага тактически да вклинява стремежа си към „научен” ред и дисциплинарност сред центробежните движения на всекидневието

§ 6.2. Насоки за по-нататъшна работа

Пълното прилагане на политическото многообразие за анализ на ситуация в социалната действителност остава за бъдещ текст върху конфликта на Женския пазар. Емпиричният материал, с който вече разполагам, позволява разгръщането на многостранно описание и анализ на богатите динамики, които предложената теоретична структура беше изработена да обхване. В единия възможен сюжет етнография на пазара, изградена през разкази на участниците и моите записки, би показала как политиката на съжителство се реализира чрез всекидневни практики. Тя би оставила и богат етнографски документ за един свят, който вече не съществува.

Вторият сюжет е сравнителен анализ върху вътрешните динамики на перспективите в многообразието през полевата парадигма на Бурдийо. По този начин ще бъде създадена етнография на градската политика в София, свързваща класическото съдържание на понятието със съжителството.

Реконструкцията на Женския пазар е предизвикана от посочването на проблем в градското съжителство и формулирането на съдържания за проблема е мястото на оспорване в конфликта. Реализирането на мащабно политическо действие – строежът на новото пространство на пазара – е резултат от ансамбъл от разнопосочни, противоречиви и в известен смисъл случайно развили се (contingent) съотношения между субективните политически конфигурации на всички дейци. Как въобще е възможно да се изкове единна и успешна политика за такова сложно действие като реконструкцията на пазара? Как визиите на толкова много дейци с различни контексти и ценности се напасват, така че да не се разпадне общественото? Вече имам някои податки, които се надявам да развия в теоретичен модел, чрез усложняване на идеята на понятието мулти-конструкт.

Анализът на конспиративните сюжети в постсоциалистическото общество може да бъде продължен (в комбинация с тук началната идея за „слоеста публичност”) до теория описваща обществото основано на тях, „общество на недоверието”. Постсоциалистическото общество би могло да служи за емпиричен модел, но тази теория ще е релевантна за все повече съвременни общества.

Реконструирането на социална история на Женския пазар може да се задълбочи с работа в архив, относно отношението с власти и обществено мнение през целия период от началото на модерната българска държава до днес. Ако тук ме занимава фрагментацията на историята и на всеки разказ, в следващо изследване ще извърша обратния жест и ще покажа, че пазарът място на напрежение между градско и неградско, на дисциплиниране и скриване.

Във фундаментален план виждам потенциал върху основата на апарата на дискурсна теория да се търси създаване на обща теория под името „дискурсивен материализъм” или „теория на дискурсивните материалности”, която може да отчита устойчивите феномени и компоненти в социалната реалност – онези, които не се поддават лесно на стратегически ходове на дискурсивна артикулация: социални институции, роли, властови отношения и др. Извършеното в дисертацията съединяване на флуидния дискурсивен свят с по-тежко пластичния апарат на Бурдийо е опит да се изследва потенциала на тази посока.

Публикации по темата на дисертационния труд

Академични:

Венков, Н. А. 2014, 'Конспирации около Женския пазар', *Семинар_BG*, бр. 10Б.

Венков, Н. А. 2015, Пазарът "Римска стена" - социологически анализ / Политики към общинските пазари, Градски изследвания, Софийски университет, София.

Venkov, N. A. 2016, 'Conspiracy narratives at the Women's Market', *Seminar_BG*, no. 3.

Статии в пресата:

„Антропологът: Този пазар е сгъстен образ на цялото ни общество”, сп. Регал, юни-юли 2013, <http://www.regal.bg/show.php?storyid=2119669>

„Още за бъдещето на Женския пазар”, в-к Дневник, 13 септ. 2013, http://www.dnevnik.bg/live/chitatelski_dnevnik/2013/09/13/2139299_chitatelski_dnevnik_oshte_za_budeshteto_na_jenskiia/

Самиздат:

„Градски дебат "Бъдещето на Женския пазар"”, блог на кадаифбалкан, 14 авг. 2013, <https://kadaifbalkan.wordpress.com/2013/08/14/jp9-debat/>

„The Women’s Market – an introduction”, блог на кадаифбалкан, 3 юни 2014, <https://kadaifbalkan.wordpress.com/2014/06/03/noteonthemarket/>

„Общинският съветник, който цивилизова Женския пазар”, блог на кадаифбалкан, 10 май 2016, <https://kadaifbalkan.wordpress.com/2016/05/10/jp10-obshtinar/>

Творчески проекти:

Инициатива „Невидимият Женски пазар”, недовършена, единични продукти по 8 проекта.

Профил „Женския пазар” и страница „Женския пазар / The Women’s Market” във Фейсбук, в развитие.

Списъкът включва публикации и проекти в периода на докторантурата, 2013-2016 г.